

تدوین الگوی پیشنهادی مؤلفه‌های مدیریتی سرمایه اجتماعی با نگاهی به مفاهیم نهج‌البلاغه

منصور اعتصامی^۱

حامد فاضلی کبریا^۲

چکیده

در سال‌های اخیر بسیاری از اندیشه‌وران بر این اعتقادند که با شناسایی، گسترش و بکارگیری مولفه‌های سرمایه‌های اجتماعی در سازمان‌ها، می‌توان بسیاری از چالش‌های درون سازمانی را با تدبیر و بدون آسیب پشت سر گذاشت و خلاءهای رشد و توسعه سازمانی نیز با این روش پر می‌شود. به نظر می‌رسد با نگاهی دقیق به مجموعه خطب، نامه‌ها و حکمت‌های ماندگار و ارزشمند نهج‌البلاغه می‌توان اصولی مانند: (۱) اصل تقوی الهی (۲) اصل عدالت و انصاف (۳) اصل پرهیز از غرور و خودپسندی (۴) اصل تواضع و حلم (۵) اصل گشاده‌رویی و خوشرویی (۶) اصل پرهیز از دنیاطلبی و (۷) اصل پرهیز از اکویتی (زیاده‌طلبی اقتصادی) را از متن فرمایشات حضرت استخراج نمود. این اصول را می‌توان به عنوان بخشی از الگوی مدیریتی امام علی (علیه‌السلام) از منظر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در نظر گرفت.^۳

از طرفی امکان تعمیم این الگو در حوزه تعاملات سازمانی و عرصه مدیریت بر پایه متغیر نمان سرمایه اجتماعی وجود دارد. علاوه بر آن می‌توان به کمک مؤلفه‌ها و شاخص‌های این الگو یک مدل پیشنهادی مدیریتی برگرفته از مفاهیم نهج‌البلاغه عرضه نمود. در این نوشتار سعی شده است با توجه به اصول پیش‌گفته، بر مبنای روش تحقیق اسنادی و کتابخانه‌ای؛ سامانه‌ای تلفیقی الهام گرفته از مدل سرمایه اجتماعی اسکات با تمرکز بر مفاهیم مدیریتی نهج‌البلاغه مدلی لایه‌ای، در دو سطح خرد و کلان و مولفه‌های فردی و پایه‌ای که سبب درونی و مبنایی شدن مدل می‌شود، ارائه نمود. هویت اصلی و نقطه نوآوری مدل بحث مؤلفه‌های درونی سرمایه اجتماعی است که با مبنای دینی آمیختگی و پیوند مستحکمی دارد.

واژگان کلیدی: سرمایه، سرمایه اجتماعی، مدل، نهج‌البلاغه.

Keywords: Capital, Social Capital, Model, Nahj-AI-Balagahs.

JEL Classification: E22, H54, E24.

۱. عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس

fazeli2233@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری مدیریت منابع انسانی (نویسنده مسئول)

۳. رجوع شود به مقاله "درآمدی بر الگوی مدیریتی امام علی (ع) از منظر مولفه‌های سرمایه اجتماعی" توسط همین نگارندگان چاپ شده در نشریه علمی پژوهشی اندیشه مدیریت راهبردی دانشگاه امام صادق(ع)، پاییز ۱۳۸۸.

۱- مقدمه

در مجموعه خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه معارف، مفاهیم و اشارات مستقیم و غیرمستقیم بسیاری موجود است که از آن‌ها می‌توان مفاهیم مرتبط با تولید، انباشت و افزایش سرمایه اجتماعی را استنباط نمود. این مفاهیم به عنوان بخشی از مؤلفه‌ها و شاخص‌های سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند. از مهم‌ترین عوامل ارجحیت مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در نهج البلاغه این است که ساز و کارها و روش‌های ارتقاء و افزایش سرمایه اجتماعی در نگاه متعارف صاحب‌نظران علوم اجتماعی غربی عمدتاً نگاه ابزاری، انسان‌محور و خارج از ارزش‌های نظام توحیدی و الهی است. از این رو، تمسک به فرمایشات امیرالمومنین (ع) و الهام گرفتن از کتاب شریف نهج البلاغه می‌تواند راهگشای حل تعارضات و ارتقاء سازمان‌ها باشد. نوشته حاضر به طور مشخص درصدد است با تکیه بر روش تحقیق اسنادی و کتابخانه‌ای، پس از بررسی مفهوم سرمایه اجتماعی و مدل‌های موجود آن به شرح و بسط مدل مفهومی مدیریتی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مبتنی آموزه‌های علی علیه‌السلام در نهج البلاغه بپردازد. امید می‌رود در این گزارش بتوان بین برخی مفاهیم سرمایه اجتماعی، نهج البلاغه و مدیریت یک ارتباط سه جانبه و عقلایی در قالب حصر اضافی برقرار نمود. شایان ذکر است این مدل تقسیماتی را ارائه می‌دهد که انحصاری نمی‌باشد. بلکه مفاهیم آن قابل تغییر و تعمیم نیز است. در واقع مدخلی به مبحث تلفیقی است.^۱

۲- مروری بر مفهوم سرمایه اجتماعی

سرمایه در معنای عام خود دلالت بر مجموعه دارایی‌ها، امکانات و منابع در اختیار دارد که در قالب و اشکال مختلف نمود پیدا می‌کند و مهم‌ترین اشکال سرمایه عبارتند از: سرمایه (موهبت) طبیعی^۲، سرمایه فیزیکی^۳، سرمایه انسانی^۴، سرمایه فرهنگی^۵ و سرمایه اجتماعی^۶. در خصوص سرمایه اجتماعی تعاریف زیادی ارائه شده است. به صورت کلی این سرمایه عبارت است از؛ مجموعه روابط شبکه‌ها، تعاملات، انجمن‌ها و مؤسساتی است که به واسطه هنجارها و ارزش‌های

۱. پیرامون این الگو مقاله‌ای مستقل تحت عنوان (درآمدی بر الگوی مدیریتی امام علی (ع) از منظر مولفه‌های سرمایه اجتماعی) توسط نگارندگان این مقاله تدوین شده است.

2. Natural Capital
3. Physical Capital
4. Human Capital
5. Cultural Capital
6. Social Capital

مشترک شکل گرفته‌اند و موجب پیوند و جوشش گروه اجتماعی - انسانی شده و کنش متقابل اجتماعی را تسهیل می‌نماید (غفاری، ۱۳۸۳). به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی در ابعاد زیر متفاوت با دیگر سرمایه‌ها است.

۱) بکارگیری سرمایه اجتماعی موجب تقویت و عدم استفاده موجب تحلیل آن سرمایه می‌شود.
 ۲) این سرمایه به آسانی مشاهده و مورد سنجش قرار نمی‌گیرد بلکه، متغیر نهان شناخته می‌شود.
 ۳) سرمایه اجتماعی صرفاً از طریق مداخله‌های بیرونی اجتماع ساخته نمی‌شود بلکه بر اساس مناسبات درون جامعه تدوین می‌شود (استرم^۱، ۲۰۰۰).
 ذیلاً به برخی تعاریف اساسی پیرامون سرمایه اجتماعی اشاره می‌شود:

- فوکویاما^۲ جامعه‌شناس اقتصادی سرمایه اجتماعی را این‌گونه تعریف می‌کند:
 «سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارها و نرم‌های موجود در سیستم‌های اجتماعی است که موجب ارتقا و گسترش سطح همکاری اعضای آن جامعه گردیده و سبب پایین آمدن سطح هزینه‌های تبادل و ارتباط می‌گردد» (فوکویاما، ۱۹۹۵).

- در نظر پاتنام^۳ از اندیشمندان حوزه علوم سیاسی: سرمایه اجتماعی، وجوه مختلف سازمان‌های اجتماعی نظیر اعتماد، هنجار و شبکه‌ها است که می‌تواند با ایجاد و تسهیل امکانات هماهنگی و کارآیی جامعه را بهتر کند (پاتنام، ۱۹۹۳).

۳- مروری بر مدل‌های مرتبط با نقش سرمایه اجتماعی در سازمان

طبق مطالعات انجام شده عمده مدل‌های سرمایه اجتماعی مرتبط با موضوع سازمان و مدیریت در سه سطح ارتباطات سازمانی (خُرد، میانی و کلان) بررسی می‌گردد. در ادامه دو مدل پرکاربرد در خصوص نقش سرمایه اجتماعی در سازمان، ارائه می‌شود:

۳-۱- مدل فالک و کیلیپاتریک^۴ (۱۹۹۱)

به نظر می‌رسد مدل لایه‌ایی، فالک و کیلیپاتریک در سطوح خرد، میانی و کلان ارائه شده است. سطح خُرد با رویکرد درون شبکه‌ای و سازمانی به سرمایه اجتماعی موجود می‌پردازد. بدین ترتیب

1. Ostrom (2000)

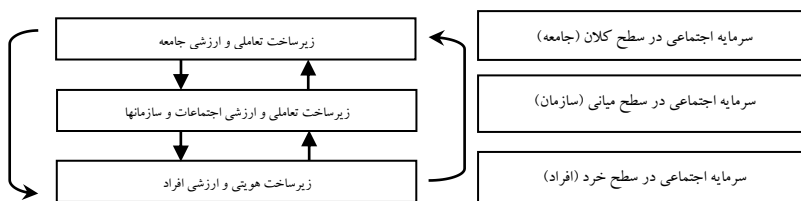
2. Fukuyama

3. Putnam

4. Falk & Kilpatrick

که بر اثر تعامل میان افراد درون یک گروه، شناخت بین اعضا حاصل شده و به دنبال آن هویت اعضا شکل می‌گیرد. سطح میانی اشاره به سرمایه اجتماعی بین گروه‌ها در قالب اجتماعات، گروه‌ها و سازمان‌ها دارد. نهایتاً سطح کلان با گرایش برون‌سازمانی و شبکه‌ای به جامعه حامل ارزش‌های زیربنایی و تعاملات جمعی اشاره دارد. البته سه سطح اشاره شده با هم در تعامل و ارتباط دو سویه هستند (فالک و کیلپاتریک، ۱۹۹۹).

نمودار شماره ۱: مدل فالک و کیلپاتریک

۳-۲- مدل اسکات^۱ - (ابزارهای ارزیابی سرمایه اجتماعی)

مدل اسکات مخفف عبارت ابزارهای اندازه‌گیری (ارزیابی) سرمایه اجتماعی است. این مدل برای اولین بار در سال ۱۹۹۸ توسط بین و هیکس^۲ ارائه و توسط محققین دیگر از جمله کریشنا و شرادر^۳ در سال ۱۹۹۹ توسعه داده شد. مدل اسکات بیشتر سعی در ارائه تصویری از ابعاد، اجزاء و ترکیبات بین اجزاء در سطح سازمان دارد که به دو سطح خرد و کلان تقسیم شده است.

بعد کلان: این سطح اشاره به محیط بیرونی و نهادهای خارج سازمانی دارد که سازمان با آن در تعامل است و مؤلفه‌های اصلی بعد کلان شامل، نقش الزامات و چارچوب قانونی، نوع حاکمیت و نظام سیاسی، و میزان مشارکت سیاسی افراد پیرامون خط مشی کلان می‌باشد.

بعد خرد: این سطح به سرمایه اجتماعی موجود در درون سازمان اشاره دارد و به سه مؤلفه اصلی شناختی، کنشی و ساختاری تقسیم شده است. مؤلفه شناختی، به بخش نامحسوس سرمایه اجتماعی مانند ارزش‌ها، عقاید، نگرش‌ها، هنجارهای اجتماعی می‌پردازد و مؤلفه کنشی یکپارچگی و ارتباط متقابل میان اعضای جامعه را نشان می‌دهد. همچنین مؤلفه ساختاری شامل شاخص‌های

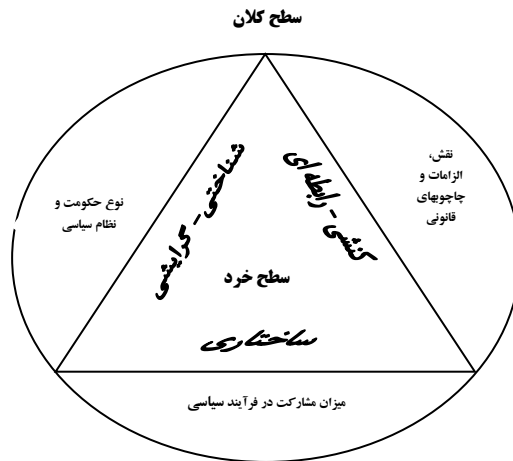
1. Social Capital Assessment Tools=SCAT

2. Bain & Hicks

3. Krishna & Shrader

اصلی مانند: ساختارها و شبکه‌هایی است که حاوی فرآیند تصمیم‌گیری جمعی، شفافیت پاسخگویی رهبران و مسئولیت متقابل بین افراد و گروه‌ها است (الوانی و سیدنقوی، ۱۳۸۲).

شکل شماره ۱: مدل اسکات

با توجه به مطالب پیش گفته، حال در این قسمت به مدل لایه‌ای مؤلفه‌های مدیریتی سرمایه اجتماعی برگرفته از نهج البلاغه اشاره می‌شود.

۴- الگوی پیشنهادی سرمایه اجتماعی در مدیریت مبتنی بر نهج البلاغه (مدل لایه‌ای)

مدل لایه‌ای ارائه شده در این مقاله مبتنی بر روش حصر اضافی بوده و به نام بردن از عوامل مؤثر پرداخته است. پس از مرور مدل‌های مختلف و همچنین بررسی مفاهیم و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در فضای اثرگذار بر مدیریت، مدل در دو سطح کلان و خرد و مؤلفه‌های فردی و پایه‌ای مدل مورد تحلیل قرار می‌گیرد. مدل لایه‌ای زیر، که به صورت ابداعی توسط نگارندگان مقاله طراحی گردیده است، سعی دارد لایه‌های مختلف مؤلفه‌های مدیریتی سرمایه اجتماعی مبتنی بر مفاهیم نهج البلاغه را در قالب مدلی جامع به تصویر کشد. مدل طراحی شده در سطح کلان ضمن پرداخت به مباحث سرمایه اجتماعی خارج از سازمان و شبکه دارای سه مؤلفه زیر می‌باشد:

۱) نقش الزامات، چهارچوب‌های قانونی قواعد و نهادهای عملکردی نظام^۱
 ۲) میزان مشارکت و مسئولیت در فرآیند سیاسی^۲
 ۳) نوع حاکمیت، حکمرانی و جهت‌گیری صدور حکم در نظام سیاسی به منظور بازتولید، حفظ و نگهداشت سرمایه اجتماعی^۳
 همچنین سطح خُرد نیز به سرمایه اجتماعی درون سازمان و شبکه اشاره دارد. این بحث شامل سه مؤلفه اصلی زیر است:

۱) مولفه‌های کنشی - رابطه‌ای: این مولفه‌ها ارتباطات و مراودات متقابل درون سازمانی و بین اعضای داخلی سازمان را نشان می‌دهد.
 ۲) مولفه‌های شناختی - گرایشی: مولفه شناختی - گرایشی بیشتر به بخش‌های اخلاقی، گرایش‌ها و ارزش‌های حاکم بر سازمان توجه دارد.
 ۳) مؤلفه‌های ساختاری: که عمدتاً مربوط به رویه‌ها و شکل‌های سازمانی بوده و بر آن‌ها تأکید می‌کند.

و در سطح پایه بنیادی شامل سه مولفه:

۱) وفای به عهد
 ۲) اعتماد به نفس^۴
 ۳) صداقت در تعامل با حضرت ربوبی و جامعه
 نهایتاً برای هر کدام از مولفه‌ها چندین شاخص پیشنهادی برای ارزیابی و شناخت درست و نسبی موضوع سرمایه اجتماعی در حوزه مدیریت معرفی می‌شود.

۴-۱- تفاوت این مدل با دیگر مدل‌ها

با توجه به آن‌که مدل‌های موجود از لحاظ جامعیت دچار ضعف بوده و دارای کارکردهای متفاوتی هستند، سعی شده است با ملاحظه عوامل درونی و محیطی و در کنار الهام گرفتن از مدل

^۱ Rules of the Game

^۲ Responsibility

^۳ Good Governances

^۴ این اعتماد منشعب از اعتماد به ضمیر روشن و پاک می‌باشد. این اعتماد بنفیس سبب می‌شود، افراد در راستای جایگاه فردی و ارتباط با حضرت حق گام بر دارند و مبانی سرمایه اجتماعی را در درون خود شکل دهند و به نوعی سبب تقویت سرمایه اجتماعی محیطی شوند. البته همان عوامل محیطی نیز به نوعی مقوم سرمایه اجتماعی درونی می‌شود.

اسکات، مدل جدیدی (مدل لایه‌ای) را بر پایه مولفه‌های سرمایه اجتماعی ارائه نمود. عامل درونی بر اساس مولفه‌های پایه‌ای فردی سرمایه اجتماعی، رابطه فرد را با خداوند ترسیم می‌کند. بدنبال آن این مولفه‌ها با جامعه و با عوامل محیطی که به نوعی چهارچوب سازمان اجتماعی و حکومت را شکل می‌دهد، ارتباط یافته و تعامل لازم را برقرار می‌نماید. همچنین مبتنی بر معارف، چهارچوب و شناخت مدیریتی آموزه‌های نهج البلاغه، مدل توصیف شده در خصوص سرمایه اجتماعی سازمانی و مدیریتی در سطح کلان، یک نظام ارائه می‌شود. لازم به ذکر است که هویت اصلی، نقطه نوآوری و سبب اصلی تفاوت این مدل، وجود مولفه‌های فردی و پایه‌ای آن می‌باشد. این مولفه‌ها که از مبانی درون دینی استخراج شده است، سبب تعادل و قوام مدل می‌گردد.

در این مدل در گام اول سرمایه اجتماعی درونی افراد با عنوان صداقت در تعامل نسبت به حضرت ربوبی شکل گرفته و منجر به تعهد و وفای به عهد در همان سطح می‌گردد و نهایتاً هم در اعتماد بنفس درخشش یافته و نفس انسانی به عنوان خلیفه الله تجلی می‌یابد. گام دوم مدل سرمایه اجتماعی در تعامل با جامعه در سطح خرد تعریف می‌شود و بدنبال آن در سطح عوامل محیطی کلان بر اساس مشارکت و مسئولیت‌پذیری جامعه، حرکت در چهارچوب قوانین و تبیین نقش و چهارچوب‌های حکومت، حکمرانی خوب شکل می‌گیرد. این سه عنصر سبب ایجاد مدل مبتنی بر فطرت خداجوی الهی می‌گردد که در دیگر مدل‌ها مغفول است. این مدل علاوه بر آنکه نسبت به دیگر مدل‌ها جامع‌تر می‌باشد (مولفه‌های دیگر مدل‌ها را در خود جای داده است)، شامل مبانی دینی و الهی نیز می‌باشد. این مفهوم بیانگر این مطلب است که ریشه هرگونه سرمایه اجتماعی در وجود هر فرد نهفته است و پس از آن که در وجود فرد مبانی این‌گونه سرمایه شکل گرفت، می‌توان انتظار داشت یک فرآیند محیطی و تعامل با سطوح اجتماعی نیز سرمایه اجتماعی را شکل می‌دهد.

شایان ذکر است که مولفه‌ها و شاخص‌های بیان شده در این مدل به صورت حصر اضافی بوده که می‌تواند به طور محتمل مولفه‌های دیگری را نیز در خود جای دهد. لذا برای ایجاد جامعیت در حوزه مولفه‌ها و تصمیمات سازمانی به طور مفروض بر ۷ اصل ارائه شده از اصول سرمایه اجتماعی در نهج البلاغه که در چکیده این نوشتار معرفی شده تأکید می‌گردد. بار دیگر این اصول را یادآوری می‌کنیم. ۱- تقوی الهی، ۲- عدالت و انصاف، ۳- پرهیز از غرور و خودپسندی، ۴- تواضع و حلم، ۵- گشاده‌رویی و خوش رویی، ۶- پرهیز از دنیاطلبی و ۷- پرهیز از (اکویتی).

علاوه بر موارد مذکور، جهت شناسایی بهتر عوامل و مولفه‌های سرمایه اجتماعی در جامعه و سازمان جهت طراحی مدل مفهومی با توجه به روش تجزیه و تحلیل در مدیریت در حوزه سازمان "به منظور پی بردن به فرصت‌ها، تهدیدها، قوت‌ها و ضعف‌هایی که سازمان با آن مواجه است" مباحث مربوط به فرصت‌ها^۱ و تهدیدات^۲ را بیشتر در ساحت حوزه کلان^۳ (سطح بزرگ و بیرونی مبادلات سازمانی) و همچنین نقاط قوت^۴ و ضعف^۵ را بیشتر در حیطه ساحت خرد (سطح کوچک، درونی و میانی مبادلات سازمانی) مورد استفاده قرار می‌دهیم. در کنار روش تحلیلی فوق عوامل و مولفه‌های سرمایه اجتماعی هستند که در خارج سازمان و در تعاملات سازمان با محیط بیرون از آن خصوصاً فضای حاکمیتی و بین‌گروهی اثرگذار می‌باشند. این عوامل نیز در تحلیل وارد می‌شود. مضاف بر آن چگونگی اثرگذاری فرد و ویژگی‌های او بر مولفه‌های سرمایه اجتماعی داخل سازمان نیز ملاحظه می‌شود. در این نوشتار سطح کلان به صورت اجمالی مرور شده و بررسی کامل آن به نوشته‌های دیگر مוקول می‌شود و سطح خرد (سطح درونی و میانی ارتباطات سازمانی) به صورت تفصیلی‌تر مورد بحث قرار می‌گیرد.

---

1. Opportunity

2. Treatments

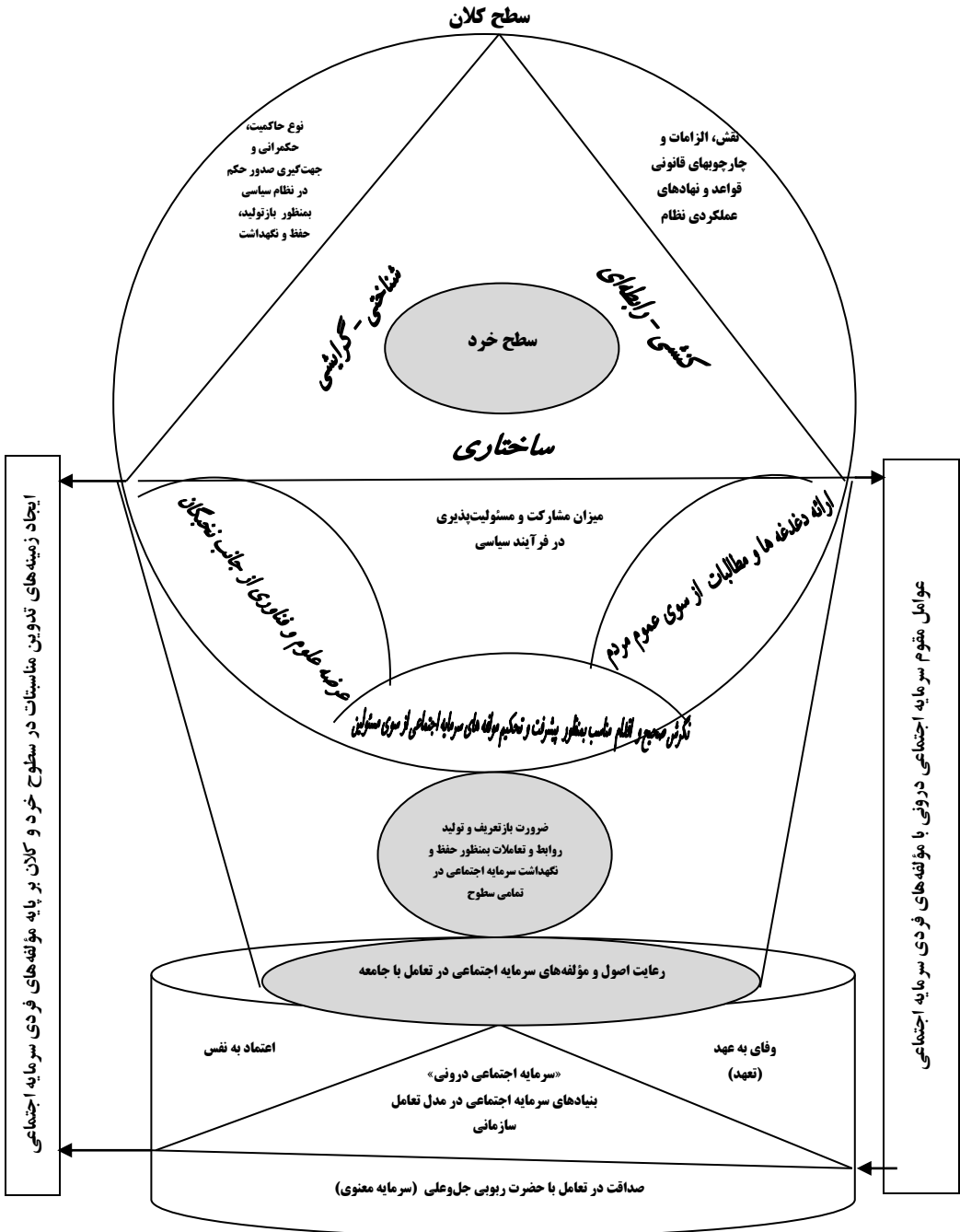
۳. عبارات سطح خرد و کلان اخذ شده از مدل اسکات می‌باشد و منظور سطح تعاملات کوچک و بزرگ است.

4. Strongnesses

5. Weaknesses

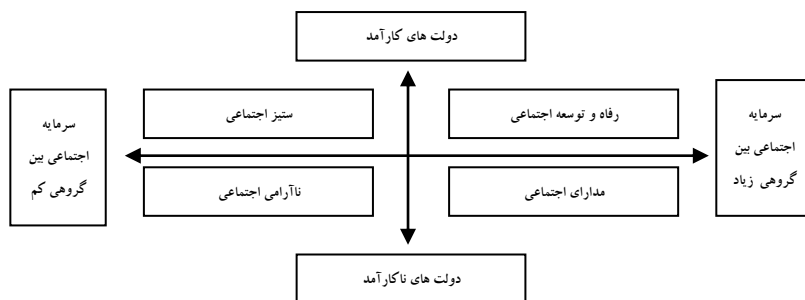
شکل شماره ۲: مدل لایه‌ای سرمایه اجتماعی - تبیین روابط و تعاملات سطح کلان و خرد

۵- تبیین سطح کلان (سطح عوامل محیطی و بیرونی تعاملات نظام)

در سطح کلان به مولفه‌هایی از سرمایه اجتماعی پرداخته می‌شود که ناشی از عوامل اثرگذار بر سرمایه اجتماعی خارج از سازمان می‌باشد. این عوامل رابطه بین سازمان و نهاد مافوق و بالاتر را شامل شده و عمدتاً به نظام، حکومت، مردمان و جامعه مدنی مربوط می‌شود. و همچنین در دیدگاه ولکوک و نارن بر روابط بین گروهی نیز موثر می‌باشد (نارایان و ولکوک، ۱۹۹۹). این دو متفکر نهادگرا^۱ معتقد هستند که بالنده و سرزنده بودن شبکه‌های اجتماعی و جامعه مدنی، محصول محیط سیاسی، قانونی و نهادی است (همان). این رویکرد عنوان می‌کند که ظرفیت واقعی گروه‌های اجتماعی برای عملکرد با مجموع تمام علائق شان به کیفیت سازمان‌های رسمی که تحت نظر آنها قرار دارند، بستگی دارد. شکوفایی و رشد جامعه مدنی به وجود دولت فعال و قوی بستگی دارد (نورث، ۱۹۹۰). در این رابطه بین سرمایه اجتماعی بین گروهی و حاکمیت خوب مدل زیر حاکم می‌باشد:

نمودار ۲: سرمایه اجتماعی بین گروهی و حاکمیت

منبع: غفاری، ۱۳۸۳: ۸۷

با توجه به مدل فوق در می‌یابیم که برای رسیدن به رفاه و توسعه اجتماعی که نقطه مطلوب جامعه آرمانی است، علاوه بر دولت‌های کارآمد نیاز به بالا بودن سرمایه اجتماعی بین گروهی نیز می‌باشد. این مولفه‌ها سبب تقویت و پایداری این سازمان‌ها و گروه‌ها می‌شود. به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی بین گروهی زیاد به وسیله مؤلفه‌های سطح کلان ارتقا می‌یابد. حال به صورت تفصیلی مؤلفه‌های سطح کلان توضیح داده می‌شود.

^۱. The Institutional View

۵-۱- مولفه‌های سطح کلان

۵-۱-۱- نوع حاکمیت، حکمرانی و جهت‌گیری صدور حکم در نظام سیاسی به منظور

بازتولید، حفظ و نگهداشت سرمایه اجتماعی^۱

نوع حکومت و نظام سیاسی تأثیر بسزایی بر سرمایه‌های اجتماعی بین گروهی دارد. حکومت اگر سلطنتی و یا دیکتاتوری باشد موجب کاهش سرمایه‌های اجتماعی می‌شود. اگر نوع حکومت دموکراسی و جمهوری باشد، سطح سرمایه اجتماعی تا اندازه‌ای ارتقاء می‌یابد. همچنین در نظام‌های الهی که نوع حکومت و نظام سیاسی علاوه بر مقبولیت، مشروعیت داشته و ساختار مردمی مستحکم تری دارد سرمایه اجتماعی در این مولفه به طور عمده بر ابعاد حقوقی و تا حدودی نیز بر جایگاه سرمایه اجتماعی در مصالح نظام توجه دارد. در حکومت علوی که قدرت به عنوان امانت الهی در دست حاکم است، هرگز به آن به عنوان طعمه نمی‌نگرد. این نوع نگرش موجب تقویت مؤلفه‌های اعتماد، عدالت و مشارکت می‌باشد. لذا از عناصر اصلی و اثرگذار بر حکمرانی خوب، مولفه‌های سرمایه اجتماعی است. حکومت الهی و قرآنی و راه و رسم رسول اکرم (ص) مملو و سرشار از مولفه‌های سرمایه اجتماعی است. قرآن و سنت دو منبع سراسر خیر و سرمایه‌ای می‌باشند. لذا بی شک حکمرانی خوب همان حکومتی است که امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام و پیروان خاص او برگزیده‌اند.

حضرت امام علی (ع) درباره تقسیم حکومت به حکومت پاکان و غیر آن می‌فرماید:

وَإِنَّ عَمَلَكُمْ لَيْسَ لَكُمْ لَطْعَمَهُ وَلَكِنَّهُ فِي عُنُقِكُمْ أَمَانَةٌ وَأَنْتُمْ مُسْتَرَعَى لِمَنْ فَوْقَكُمْ. لَيْسَ لَكُمْ أَنْ تَقْتَاتَ فِي رَعِيَّةٍ وَلَا تُخَاطِرَ أَلَّا بَوَيْتُهُمْ وَفِي يَدَيْكُمْ مَالٌ مِنْ مَالِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَنْتُمْ مِنْ خُزَّانِهِ حَتَّى لَكُمْ وَالسَّلَامُ؛

(نهج البلاغه^۲، نامه ۵۳)

مدیریت و حکمرانی برای تو طعمه نیست؛ بلکه امانتی بر گردن تو است و کسی که از تو بالاتر است از تو خواسته تا نگهدار آن باشی. وظیفه نداری که در کار مردم به میل و خواسته شده شخصی خود عمل کنی، یا بدون ملاک (و ضابطه) معتبر و فرمان قانونی، به کار بزرگی دست بزنی. اموالی که در دست توست از آن خداوند می‌باشد و تو خزانه دار (امانت دار) هستی تا آن را به من بسپاری. امیدوارم که برای تو بدترین فرمانرواها نباشم. و السلام

^۱. Good Governances

^۲. قابل ذکر است که مطالب ذکر شده از نهج البلاغه در این پژوهش، از نهج البلاغه نسخه مرحوم دشتی می‌باشد.

۵-۱-۲- نقش الزامات، چارچوب‌های قانونی قواعد و نهادهای عملکردی نظام^۱

نقش الزامات، چارچوب‌های قانونی قواعد و نهادهای عملکردی نظام به صورت قواعد یک بازی جمعی و یا فردی بر سرمایه اجتماعی تأثیر می‌گذارد. سطح سرمایه اجتماعی در نظام‌هایی که چارچوب قانونی و قواعد بازی بسیار بسته و محدود و یا بروکراسی شدید دارند در مقایسه با سطح جوامعی که آزادی عمل گروه‌ها بالا می‌باشد تفاوت محسوسی دارد. نقش الزامات، چارچوب‌های قانونی قواعد و نهادهای عملکردی نظام بستر بکارگیری انواع سرمایه‌ها را تشکیل می‌دهد. علاوه بر آن بسیاری از روابط و تعاملات و همچنین اعتمادهای اجتماعی که از عوامل موثر سرمایه اجتماعی هستند را نیز شکل می‌دهند. این مولفه‌ها بیشتر بر ابعاد حقوقی تأکید دارند. در نظامی که بخواهد سرمایه اجتماعی تولید، انباشت و بازتولید گردد می‌بایست قواعد بازی تعاونی^۲ باشد (کولل، ۱۳۸۷). یعنی افراد با توجه به مبانی مدل که در ادامه گفته می‌شود، عدالت، تعهد و انصاف را نسبت به هم رعایت کنند و شرایط بازی را برد- برد قرار دهند. امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام خود را مکلف به اجرای حدود و مقررات الهی دانسته و در تمامی فرمایشاتشان به این موضوع اشاره می‌فرمایند. امام بر مفهوم اصالت قانون و الزام امام به رعایت حدود و قوانین اشاره می‌فرمایند:

إِنَّهُ لَيْسَ عَلَى الْإِمَامِ أَلَّا مَا حُمِّلَ مِنْ أَمْرِ رَبِّهِ: الْأَبْلَاغُ فِي الْمَوْعِظَةِ وَالْاجْتِهَادُ فِي النَّصِيحَةِ وَالْإِحْيَاءُ لِلْسُّنَّةِ، وَ إِقَامَةُ الْحُدُودِ عَلَى مُسْتَحِقِّهَا وَ إِصْدَارُ السُّهُمَانِ عَلَى أَهْلِهَا (نهج البلاغه، خطبه ۱۰۵).

همانا بر امام واجب نیست جز آنچه را که خدا امر می‌فرماید و آن: کوتاهی نکردن در پند و نصیحت، تلاش در خیرخواهی، زنده نگهداشتن سنت پیامبر صل‌الله‌علیه و آله و سلم، جاری ساختن حدود الهی بر مجرمان، رساندن سهم‌های بیت‌المال به طبقات مردم است. جاری ساختن حدود در حقیقت یعنی اینکه همه افراد جامعه در چارچوب و در مرز قانون اداره شوند.

۵-۱-۳- میزان مشارکت و مسئولیت‌پذیری در فرآیند سیاسی^۳

میزان مشارکت و مسئولیت‌پذیری افراد و گروه‌ها در فرآیند سیاسی نشان از سطح سرمایه اجتماعی دارد. مشارکت‌های سیاسی عمدتاً حاکی از نوعی پیوند بین گروه‌ها، سازمان با بقیه افراد

1. Rules of the Game

2. Cooperative Game

3. Responsibility

جامعه است. چرا که نشان می‌دهد همه برای هدفی مشترک، با هم تلاش می‌کنند. این امر سبب می‌شود که اتحاد اجتماعی و همچنین اعتماد اجتماعی موجب پیوند بیشتر بین شبکه‌ها گردد. نمود این مولفه بیشتر باعث تحکیم و تضمین مصالح حاکمیت سیاسی می‌شود. بخش میزان مشارکت و مسئولیت‌پذیری در فرآیند سیاسی در سطح کلان نظام شامل سه قسمت می‌باشد:

الف: ارائه دغدغه‌ها و مطالبات از سوی مردم

در جوامعی که سرمایه اجتماعی در سطح بالایی می‌باشد، عموم مردم به راحتی و به آسانی دغدغه‌ها و مطالبات خود را ارائه می‌کنند و نمی‌گذارند مطالبات و خواسته‌ها به صورت عقده در درون جامعه رسوخ نماید تا وحدت و سرمایه‌های اجتماعی را نابود سازد. حضرت امیر از قول پیامبر گرامی اسلام می‌فرماید؛ تا زمانی که مردم خواسته‌هایشان را بدون لکت زبان به مسئولین خود نگویند، آن جامعه اصلاح نمی‌شود و شخص ایشان از حقوق حاکم بر عهده مردم، گوشزد نمودن عیوب و نقاط ضعف حاکم به شخص حاکم می‌داند.

ب: نگرش صحیح و اقدام مناسب به منظور پیشرفت و تحکیم مولفه‌های سرمایه

اجتماعی از سوی مسئولین

در جوامع اجتماعی با سطوح مختلف، مشارکت و مسئولیت‌پذیری در فرآیند سیاسی جهت ایجاد سرمایه اجتماعی علاوه بر ارائه دغدغه‌ها و مطالبات از سوی مردم، می‌بایست مسئولین نیز نگرش صحیح خود را تقویت و با اقدامی مناسب به ایجاد پیشرفت در جوامع پردازند. در چنین جوامعی عموم مردم ضمن احساس شنیده شدن نیازها و دغدغه‌ها و پوشش نیازمندی‌هایشان، پیشرفت جامعه را با تلاش مسئولین مشاهده می‌نمایند. لذا در چنین جامعه‌ای اعتماد بین نهادهای گوناگون شکل گرفته و سرمایه اجتماعی نیز توسعه می‌یابد.

ج: عرضه علوم و فناوری از سوی نخبگان (اندیشمندان و علما)

نخبگان و خواص جامعه نیز جهت رشد و توسعه مولفه‌های سرمایه اجتماعی می‌بایست، علوم و فناوری‌های فنی، تخصصی... خود را برای حل معضل جامعه، ارائه راهکار به مدیران اجرایی و همچنین ارتقاء سطح دانشی و بینشی مردم و مسئولین ارائه نمایند تا در کنار دو عامل دیگر

مشارکت و مسئولیت‌پذیری در مسائل سیاسی جامعه بدرستی بدرخشد و مولفه‌های سرمایه اجتماعی خصوصاً اعتماد در جامعه ساری و جاری شود. حضرت علی علیه‌السلام در نامه ۶۷ نهج البلاغه خطاب به فرماندار مکه می‌فرماید:

وَلَا يَكُنْ لَكَ إِلَى النَّاسِ سَفِيرَ اللِّسَانِكَ وَلَا حَاجِبُ الْأَوْجِهَيْكَ وَلَا تَحْجِبَنَّ ذَا حَاجَةٍ عَنْ لِقَائِكَ بِهَا، فَإِنَّهَا إِنِّ ذِيدَتْ عَنْ أَبِيكَ فِي أَوَّلِ وِرْدِهَا لَمْ تُحْمَدَ فِيمَا بَعْدَ عَلِيٍّ قَضَائِهَا (نهج البلاغه، نامه ۶۷).

جز زبانت چیز دیگری پیام‌رسانت با مردم و جز چهره‌ات دربان‌ی وجود نداشته باشد. و هیچ نیازمندی را از دیدار خود محروم مگردان، زیرا اگر در آغاز از درگاه تو رانده شود، گرچه در پایان حاجت او برآورده شود دیگر تو را نستاید.

۶- تبیین سطح خرد (سطح کوچک، درونی و میانی تعاملات نظام)

سطح خرد با استفاده از روش تجزیه و تحلیل عوامل درونی مدل SWOT بر مبنای ارزیابی نقاط قوت و ضعف سطح داخلی سازمان تبیین گردیده است. این سطح بر روابط تعاملات و هنجارهای درون سازمانی پرداخته و ساختارها، کنش‌ها، و شناخت‌های رایج درون و میان سازمانی را مد نظر قرار می‌دهد. سطح خرد در مقابل سطح کلان قرار می‌گیرد و به نوعی زیربنای سطح کلان است. این سطح با ۳ مولفه، منشأ و بستر شکل‌گیری ابتدایی‌ترین تشکلهای و گروه‌های اجتماعی است:

۶-۱- مؤلفه‌های سطح خرد

۶-۱-۱- مؤلفه ساختاری

مؤلفه ساختاری بستری برای ظهور جریان سرمایه اجتماعی است. علاوه بر آن که می‌تواند بر ساختار رسمی سازمانی اثر گذار باشد، بیشتر بر ساختار غیر رسمی توجه دارد و به نوعی متغیر نهان سرمایه اجتماعی را به نمایش می‌گذارد. این مؤلفه‌ها بیشتر به بخش‌های حقوقی و تا حدودی اخلاقی مربوط می‌شود و وظیفه آن‌ها تشریح ساختارها، رویه‌ها، شکل‌های شبکه‌ها بوده و دارای شاخص‌های زیر است:

۶-۱-۱-۱- پیوندهای موجود در شبکه

پیوندهای موجود در شبکه شامل وسعت و شدت ارتباطات موجود در شبکه می‌باشد. هر چقدر این پیوندها وسعت و شدت بیشتری داشته باشد، سرمایه اجتماعی قوی‌تر و مستحکم‌تر خواهد شد.

۶-۱-۱-۲- شکل و ترکیب شبکه

شکل و ترکیب شبکه شامل سلسله مراتب، میزان ارتباط پذیری و تراکم شبکه است و همچنین چگونگی تعامل و تماس با خویشاوندان، دوستان، همکاران، (عوامل درون سازمان) و ارتباط با حاکمیت (عوامل برون سازمان) را نشان می‌دهد. از طرفی نیز نشان دهنده چگونگی شعاع حمایت از دیگران و دریافت حمایت از آنان است. شکل و ترکیب شبکه‌ها بیشتر حاکی از نوع و شیوه ساختارها، نمو سلسله مراتبی (افقی یا عمودی) آنها، میزان تمرکز و عدم تمرکز مدیریت، تراکم شبکه‌ای و چگونگی تعاملات ساختارهای مرتبط با سازمان و مدیریت است.

۶-۱-۱-۳- تناسب سازمانی

تناسب سازمانی و همخوانی داشتن نسبت به اهداف ترسیم شده نشان می‌دهد تا چه اندازه شبکه ایجاد شده با یک هدف خاص، می‌تواند برای اهداف دیگر استفاده شود. به نوعی ممکن است، سازمان تغییر هدف دهد و به خاطر حفظ و دریافت مصالح و ارزش‌های بالاتری از افق ترسیم شده خود دور شود. این عامل چنین تغییراتی را توضیح می‌دهد.

۶-۱-۲- مولفه رابطه‌ای - کنشی

این مولفه ارتباط میان افراد را مورد تأکید قرار می‌دهد. در ارتباط متقابل میان انسان‌ها، مبادلات و تعاملاتی به وجود می‌آید که اگر به درستی مدیریت شود، حاصل ارتباطات منجر به سرمایه اجتماعی می‌شود. شبکه حاصل از ارتباطات، حالت تارهای نامرئی میان انسان‌ها می‌باشد. البته این مؤلفه بدون دو مولفه دیگر ایجاد نشده و حالت سرمایه‌ای ندارد. نکته مهم این است که این روابط باید حالت دو سویه داشته باشد. چرا که اگر دو سویه نباشد، ارتباطات سست و غیر درستی ایجاد می‌گردد که در مدت کوتاهی ارتباط قطع می‌شود. مهمترین شاخص‌های این مولفه عبارتند از:

الف- اعتماد: (۱- اعتماد بین اشخاص و شخص ۲- اعتماد تعمیم یافته ۳- اعتماد هنجاری)

ب- هنجارهای سازمانی: (۱- مسئولیت پذیری ۲- دادن مسئولیت ۳- رعایت قانون)

ج- مشارکت در فعالیت‌های انجمنی و محلی: (۱- مذهبی ۲- سیاسی ۳- اقتصادی ۴- اجتماعی).

در این بین اعتماد از مهم‌ترین شاخص‌ها می‌باشد که بسیاری از اندیشمندان حوزه سرمایه اجتماعی آن را به عنوان یکی از مهمترین مؤلفه‌ها در نظر می‌گیرند. در بحث مؤلفه اعتماد امیرالمؤمنین علی

علیه‌السلام شرط اساسی دوستی را اعتماد می‌داند و جهت جلب اعتماد مردم راه‌های ذیل را در نامه مشهور ۵۳ خطاب به مالک اشتر می‌فرماید:

وَأَشْعِرُ قَلْبَكَ الرَّحْمَةَ لِلرَّعِيَّةِ وَالْمَحَبَّةَ لَهُمْ وَاللُّطْفَ بِهِمْ. وَتَعْرِضُ لَهُمُ الْعِلْلَ وَيَأْتِي عَلَى أَيْدِيهِمْ فِي الْعَمَدِ وَالْخَطَاءِ فَأَعْطِهِمْ مِنْ عَفْوِكَ وَصَفْحِكَ مِثْلَ الَّذِي تُحِبُّ وَتَرْضَى أَنْ يُعْطِيكَ اللَّهُ مِنْ عَفْوِهِ وَصَفْحِهِ
(نهج البلاغه، نامه ۵۳).

مهربانی با مردم را پوشش خویش قرار ده و با همه دوست و مهربان باش. اگر گناهی از آنان سر می‌زند یا علت‌هایی بر آنان عارض می‌شود، یا خواسته و یا ناخواسته، اشتباهی مرتکب می‌گردند، آنان را ببخشای و بر آنان آسان گیر، آن گونه که دوست داری خدا تو را ببخشاید و بر تو آسان گیرد.

با این روش حکومت که مبتنی بر محبت و گذشت نسبت به پایین دست است، اعتماد عمومی در جامعه نسبت به زمامدار مستحکم خواهد شد و فرد را وادار می‌کند از منافع خود گذشته منافع جمع را بپذیرد و مشارکت‌ها و فعالیت‌های انجمنی و محلی تسهیل می‌گردد. این مولفه بیشتر در حوزه سرمایه اجتماعی حقوقی و تا حدودی اخلاقی شکل می‌گیرد.

۶-۱-۳- مولفه‌های شناختی - گرایشی

این مولفه در غالب موارد جزء عوامل اخلاقی بوده که از زیربنایی‌ترین مولفه‌های حوزه سرمایه اجتماعی می‌باشد. مولفه شناختی - گرایشی که از پنهان‌ترین و درونی‌ترین ویژگی‌های افراد نشأت می‌گیرد و به نوعی آغاز بروز و ظهور سرمایه اجتماعی است. برخی از شاخص‌های این مولفه عبارتند از: ۱- ارزش‌های دینی ۲- ارزش‌های اخلاقی ۳- امید ۴- خودباوری ۵- نگرانی ۶- ترس ۷- عام‌گرایی و خاص‌گرایی ۸- تعاون ۹- علاقه به جامعه و سازمان ۱۰- بردباری ۱۱- رضایت اجتماعی ۱۲- تعهد نسبت به محل سکونت ۱۳- زبان و علائم مشترک ۱۴- ارتباط فرد با خودش. با آنکه شواهد متعددی برای تبیین شاخص‌های فوق وجود دارد، لکن به جهت اختصار تنها به ذکر ملاکی معین از فرمایشات حضرت که بر چگونگی جلب رضایت مردم تأکید فرموده‌اند اشاره می‌شود. حضرت امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام در فرازی از نامه به مالک اشتر می‌فرماید:

وَلَكِنْ أَحَبَّ الْأُمُورِ إِلَيْكَ أَوْسَطُهَا فِي الْحَقِّ وَأَعْمُهَا فِي الْعَدْلِ وَأَجْمَعُهَا لِرِضَى الرَّعِيَّةِ. فَإِنَّ سَخَطَ الْعَامَّةِ يَجْحَفُ بِرِضَى الْخَاصَّةِ وَ إِنَّ سَخَطَ الْخَاصَّةِ يُعْتَفَرُ مَعَ رِضَى الْعَامَّةِ... وَ إِنَّمَا عِمَادُ الدِّينِ وَ جَمَاعُ الْمُسْلِمِينَ وَ الْعِدَّةُ لِلْعَدَاءِ الْعَامَةِ مِنَ الْأُمَّةِ فَلْيَكُنْ صِغُوكَ لَهُمْ وَ مَيْلَكَ مَعَهُمْ (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

دوست داشتنی‌ترین چیزها در نزد تو، در حق میانه‌ترین و در عدل فراگیرترین و در جلب خشنودی مردم گسترده‌ترین باشد، که همانا خشم عمومی مردم، خشنودی خواص (نزدیکان) را از بین می‌برد، اما خشم خواص را خشنودی همگان بی‌اثر می‌کند. در صورتی که ستون‌های استوار دین و اجتماعات پرشور مسلمین، و نیروهای ذخیرهٔ دفاعی، عموم مردم می‌باشند، پس به آن‌ها گرایش داشته و اشتیاق تو با آنان باشد.

۷- مولفه‌های فردی و پایه‌ای مدل سرمایه اجتماعی فردی و درونی

مولفه‌های فردی و پایه‌ای مدل سبب تعادل و ریشه‌دار شدن مدل می‌گردد، و نقطه ثقل و مرکز گسترش و رشد سرمایه اجتماعی است. یعنی این پایه بنیادین، مبنای و محمل‌رهایی و آزادسازی مولفه‌های سرمایه اجتماعی فردی به سمت مولفه‌های اجتماعی می‌باشد لذا ریشه این نوع سرمایه حاصل از ارتباط فرد با خودش است. رابطه صادقانه فرد با خداوند زیربنایی‌ترین شاخص سرمایه درونی می‌باشد و اگر این پایه مستحکم و کلیدی وجود نداشته باشد، دیگر قسمت‌های مدل و دیگر مولفه‌های سرمایه اجتماعی سست و خدشه پذیر می‌شوند. لذا رابطه فرد با خالق خویش می‌بایست شامل سرمایه‌های معنوی و اخلاقی مبتنی بر صداقت گردد تا مسیر حرکت، رشد مولفه‌های سرمایه اجتماعی مطابق سنت‌های الهی باشد و منجر به رشد و تعالی گردد.

همچنین تعامل و روابط فرد با خودش که تسامحاً آن را «سرمایه اجتماعی درونی» می‌خوانیم، زیربنایی‌ترین زیر ساخت و بنیادی‌ترین نوع سرمایه اجتماعی است. این گونه سرمایه در زیر مجموعه مولفه‌های شناختی می‌گنجد. رابطه فرد با خودش بدین معنا است که فرد به یک تعهد درونی رسیده و بتواند خود را در مقابل وجدان آگاه و بیدارش متقاعد به انجام صادقانه و درست کارها و فعالیت‌ها نماید و ضمن اعتماد به نفس^۱ به عهد خود با خود و خدای خود پایبند باشد. لذا این که فرد بتواند قوی‌ترین سرمایه‌های اجتماعی را در اولین سطوح جمعی ایجاد کرده و آن را گسترش و رشد دهد به میزان سرمایه اجتماعی درونی فرد برمی‌گردد. موضوع وفای به عهد در زندگی فردی و اجتماعی حضرت علی علیه‌السلام قابل ملاحظه و نشانه‌های آن، اعتماد به نفس

۱. منظور اعتماد فرد به ذات و فطرت پاک انسانی خود می‌باشد. فردی که به وجود خلیفه الهی خود اعتماد داشته باشد، که اشرف مخلوقات و باقدرت‌ترین موجودات است و بتواند با تکیه بر همین موضوع و اعتماد به ذات خود برترین کارهای متناسب با شان انسانی خود انجام دهد.

بالای حضرت و تعهد او نسبت به دستورات الهی، به ویژه عبادت در محضر ربوبی است. امام در یک بیان کلی پیرامون وفای به عهد می‌فرماید:

بِأَنَّهُ لَيْسَ مِنْ فَرَائِضِ اللَّهِ شَيْءٌ النَّاسُ أَشَدُّ عَلَيْهِ اجْتِمَاعًا، مَعَ تَفَرُّقِ أَهْوَائِهِمْ وَتَشْتُّ أَرَائِهِمْ مِنْ تَفْطِيمِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَقَدْ لَزِمَ ذَلِكَ.

هیچ یک از واجبات الهی همانند وفای به عهد نیست که همه مردم جهان با تمام اختلافاتی که در افکار و تمایلات دارند، در آن اتفاق نظر داشته باشند (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

در کنار مؤلفه وفای به عهد و اعتماد به نفس سومین مؤلفه سرمایه اجتماعی درونی، صداقت در رعایت حدود الهی در جنبه‌های فردی زندگی است. حضرت در یکی از حکمت‌های نهج البلاغه می‌فرماید:

قَدَرَ الرَّجُلُ عَلَى قَدْرِ هِمَّتِهِ، وَصَدَّقَهُ عَلَى قَدْرِ مَرْوَتِهِ (نهج البلاغه، حکمت ۴۷).
ارزش مرد به اندازه همت اوست و راستگویی او به میزان جوانمردی‌اش.

لذا می‌توان این سرمایه را به نوعی مبدأ خودشناسی، تعهد به اصول اخلاقی، و نهایتاً موازین الهی در مناسبات فردی و اجتماعی دانست. به عبارت دیگر فرد با داشتن این گونه سرمایه با شناخت کامل سرمایه‌های درونی و رشد آن به شناخت قابل قبول و مناسبی از حضرت حق و به دنبال آن جامعه انسانی نائل می‌گردد. نهایتاً این که با توضیحات فوق اساس شکل‌گیری مدل تلفیقی مبتنی بر مؤلفه‌های مدیریتی سرمایه اجتماعی با توجه به نهج البلاغه را می‌توان در تشکیل درونی و فردی آن دانست. این پدیده در سطوح اجتماعی نیز مبدأ تحولات عمده در روابط و تعاملات سازمانی و توسعه کیفی آن‌ها می‌گردد.

۸- نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر ارائه الگویی پیشنهادی مبتنی بر مؤلفه‌های مدیریتی سرمایه اجتماعی (مدل لایه‌ای) است. این الگو ابتکاری، بدیع و الهام گرفته از مفاهیم نهج البلاغه می‌باشد. در ابتدای مقاله مفهوم سرمایه اجتماعی به صورت بیان و مدل‌های مرتبط با نقش سرمایه اجتماعی در سازمان مرور گردید. سپس مدل لایه‌ای در ابعاد و سطوح کلان و خرد و فردی و پایه‌ای مدل همراه با مؤلفه‌های مورد استناد اشاره شد. این مؤلفه‌ها با توجه به فرمایشات حضرت امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام تبیین گردید. به نظر می‌رسد چنانچه یک سازمان بتواند روابط خود در سطح کلان و خرد را بر پایه

مدل پیشنهادی تنظیم کند، در عین روان‌سازی و تسهیل‌کنندگی در سازمان منجر به بهره‌وری و کارایی بالاتر عامل نیروی انسانی خواهد شد. در چنین شرایطی است که عوامل انسانی سازمان تبدیل به سرمایه انسانی می‌شود. مضاف بر آن تعاملات سازمانی با این روش منجر به هم‌افزایی بیشتر می‌گردد. البته رسیدن به سطوح بالای سرمایه اجتماعی در تعاملات سازمانی نیازمند اعتقاد، مراقبت، و پی‌گیری مدیران ارشد سازمان در توجه به این الگو خواهد بود.

منابع و مأخذ

الف: منابع و مأخذ فارسی

۱. ارفع، سید کاظم (۱۳۷۸). *نهج البلاغه*، ترجمه روان، انتشارات فیض کاشانی، تهران.
۲. اعتصامی، منصور. و فاضلی کبریا، حامد (۱۳۸۹). درآمدی بر الگوی مدیریت امام علی (ع) با نگاهی بر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، اندیشه مدیریت راهبردی، شماره ۷.
۳. الوانی، سیدمهدی. و سیدنقوی میرعلی (۱۳۸۲). "سرمایه اجتماعی؛ مفاهیم و نظریه‌ها". فصلنامه مطالعات مدیریت (۳۳).
۴. امیرالمومنین علی علیه السلام (۱۳۷۹). *نهج البلاغه*، مرحوم علی دشتی؛ انتشارات پرهیزکار، قم.
۵. دادگر، یدالله. و نجفی، محمدباقر (۱۳۸۵). "سرمایه اجتماعی و بازتولید آن در عصر پیامبر اسلام". فصلنامه اقتصاد اسلامی (۲۴).
۶. سردار نیا، خلیل الله (۱۳۸۷). "اثر سرمایه اجتماعی بر حکمرانی خوب". فصلنامه علمی-پژوهشی، سیاسی-اقتصادی (۲۵۹-۲۶۰).
۷. غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳). *سنجش و تبیین سرمایه اجتماعی در ایران، فاز اول، واکاوی مفهومی و نظری*، دفتر امور اجتماعی وزارت کشور.
۸. غنی نژاد، موسی. نیلی، مسعود. طیبیان، محمد. و فرجادی، غلامعلی (۱۳۸۶). *اقتصاد و عدالت اجتماعی*، نشر نی، تهران.
۹. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مشکینی، مرکز هماهنگی، توسعه و ترویج فعالیت‌های قرآنی کشور، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۸۶.
۱۰. ماس کوئل (۱۳۸۷). *تئوری بازی‌ها*، منصور اعتصامی؛ انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
۱۱. مجلسی، محمدباقر (۱۳۷۷). *بحار الانوار*، جلد ۲، دارالکتب الاسلامیه.
۱۲. مصطفوی، سید محمدحسن (۱۳۸۷). "عوامل تأثیرگذار بر سطح سرمایه اجتماعی و راهکارهای ارتقای آن". ماهنامه مهندسی فرهنگی ۳ (۲۴، ۲۳).
۱۳. منابع اینترنتی:

ness/Marketing/c2c 1239601288 – bazaar – pl.php.
 ness/marketing/c2c 118003236-market-pl.php and
 http://hadi8465.blogfa.com/post.
 http://porseman.org/q/show.aspx?id=88124.

ب: منابع و مآخذ لاتین

1. Baarsma B. E. (2009). "Pricing Power Outages in the Netherlands". Energy 34: 1378–1386.
2. Colman, James (1988). "Social Capital in the Creation of Human Capital". American Journal of Sociology.
3. Fukuyama (1995). "Social Capital and Civil Society". Paper Presented at IMF, Conference on Second Generation Reforms, Washington.
4. Falk Lan and Sue Kilpatrick (1999). "What is Social Capital? A Study of Interaction in Rural Community". Center for Research and Learning in Regional Australia, Tasmania. University of Tasmania.
5. Grooter t, Christian. (2001). *Social Capital Participation in Everyday Life*, Routledge, London.
6. Li, Yaojon and Andrew Pickels and Milke and Mike Savage (2003). *Conceptualizing and Social Capital. A New Approach*, Manchester University.
7. Narayan, Deepa and Cassidy, Michael, F. (2001). "A Dimensional Approach to Measuring Social Capital, Development and Validation of a Social Capital Inventory". Current Sociology.
8. North, DC. (1990). *Institutions, Institutional, Change and Economic Performance*, Newyirk, Cambridge University Pres.
9. Ostrom E. (2000). "Collective Action and the Evolution of Social Norms". Journal of Economic Perspective.
10. Putnam, R.D. (1993). "Bowling Alone: America Declining Social Capital". Journal of Democracy 6(10): 65-78.
11. Spellerberg, Anne (2001). "Framework for the measurement of Social in Newzland". Social Capital Programme team, Statistics New Zealand.